

regulacji sieci parafialnej we wszystkich diecezjach galicyjskich wraz z bardzo cennymi załącznikami statystycznymi ludności.

W fascykulach nr 351—373 zgromadzono bogate materiały, odnoszące się do poszczególnych parafii katolickich w całej Galicji z lat 1815—1918. Poszczególne parafie są ułożone alfabetycznie. Materiały te dotyczą tworzenia, rozgraniczenia, uposażenia parafii, praw patronackich, obsady i życia religijno-społecznego poszczególnych parafii. Trzeba jednak zauważyć, że najbogatsze materiały zachowały się do parafii patronatu królewskiego.

Dwukrotnie również podejmowano kwerendę w Hof- Kammersarchiw w Wiedniu, ale nie znaleziono tu ważniejszych archiwaliów do spraw kościelnych i demograficznych dla Galicji.

Omówione wyżej materiały były prawie nie wykorzystane przez polskich historyków Kościoła. Jedynie ks. Władysław Chotkowski czerpał z nich stosunkowo obficie do swoich prac⁴. Również i podpisany wykorzystał część tych materiałów, głównie w rozprawie *Granice metropolii i diecezji polskich 968—1939*⁵, oraz o obsadzie niektórych biskupstw ob. łac. w Galicji⁶. Pozostałe materiały będą wykorzystane przy opracowaniu struktury ustrojowej Kościoła Katolickiego ob. łac. w zaborze austriackim (1772—1918).

KS. MAKSO PELOZA

POLONIKA KOŚCIELNE W ARCHIWACH JUGOSŁAWII

Z WŁOSKIEGO PRZEŁOŻYŁ KS. JAN ŚRUTWA

1. Ramy chronologiczno-geograficzne tematu. Regularne i bezpośrednie kontakty instytucjonalne, więcej polityczne niż kościelne, między Polską a ludami południowo-słowiańskimi miały miejsce w XIV—XVI w. podczas unii personalnych polsko-węgiersko-chorwackich. Po rozbiorach Polski dochodziły one do skutku w ramach monarchii habsburskiej, a dokładne — w parlamencie wiedeńskim w latach 1860—1918.

Gros stosunków kościelnych między naszymi narodami sprowadzało się jednak do kontaktów, których podstawę stanowiły przemiany w Kościele Powszechnym (Humanizm, Odrodzenie, Reformacja, Reforma katolicka), a następnie do kontaktów pastoralnych, szkolnych, kulturalnych, naukowych, literackich, artystycznych i personalnych, ukierunkowanych przeważnie ku wspólnej obronie dorobku Chrześcijaństwa Zachodniego w obliczu inwazji tureckiej (XVI—XVII w.).

⁴ W. Chotkowski: *Historia polityczna Kościoła w Galicji za rządów Marii Teresy*, t. 1—2, Kraków 1909.

⁵ „Arch. Bibl. Muz.”, t. 18—24: 1969—1972.

⁶ B. Kumor: *Obsada metropolii lwowskiej obrządku łacińskiego w latach 1780—1850*, „Biał. Lub. TN”, vol. 18: 1976, Hum. 2, s. 95—105; Tenze: *Obsada biskupstwa krakowskiego w latach 1790—1914*, „Analecta Crac.”, t. 8: 1976, s. 321—343.

Nie było zatem zbyt wielu okazji do powstania znaczniejszych zasobów archiwalnych. Rozproszenie zasobów archiwalnych już istniejących, dokonane na przestrzeni wieków, dopełniło reszty. W sumie ważniejsze materiały dotyczące omawianego tematu znajdują się dziś w chorwackich archiwach Zagrzebia i Dubrownika.

2. Kodeks Zagrzebski. W Archiwum Jugosłowiańskiej Akademii Nauk i Sztuk w Zagrzebiu znajduje się kodeks IV c 6 (według katalogu rękopisów sporządzonego w r. 1900), który obejmuje 100 kart. Błędnie zatytułowany „Mowy różne przedłożone Papieżowi i Kardynałom przeciwko Bajazetowi sułtanowi tureckiemu”, w rzeczywistości zawiera on „Acta varia Cancell. Regni Poloniae Instructiones, Litterae et alia acta res gestas inter Regnum Poloniae et Sanctam Apostolicam Sedem, Imperium, Hungariam, Valachiam, Imperium Ottomanum, Tartaros et alios illustrantia”, jak to ujmuje aktualny katalog manuskryptów tegoż archiwum. Dokumenty w liczbie 59, zawarte w tym kodeksie, dotyczą lat 1486—1516 i odnoszą się do następujących problemów¹:

- a) stosunki Polski z Republiką Wenecką nr 1, 2, 3, 44;
- b) stosunki z Moskwą nr 4, 38;
- c) stosunki z Mołdawią nr 5, 6, 7, 22, 28, 39, 40;
- d) stosunki pomiędzy papieżem Aleksandrem VI a sułtanem tureckim Bajazetem II nr 8, 9, 10, 11, 12;
- e) stosunki z Węgrami nr 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 26, 27, 30, 31, 32;
- f) stosunki z Tatarami krymskimi nr 23, 29, 33;
- g) stosunki z Cesarstwem Niemieckim nr 34;
- h) stosunki z Turcją nr 41, 47, 48;
- i) stosunki z Wołoszczyzną nr 42;
- j) stosunki z papieństwem nr 43, 49;
- k) wewnętrzne sprawy polskie nr 35, 37, 45, 46;
- l) sprawy litewskie nr 36, 50, 51, 52, 53;
- m) stosunki Portugalii ze Stolicą Świętą nr 54;
- n) stosunki z Zakonem Krzyżackim nr 55;
- o) memoriał w sprawie elekcji biskupa warmińskiego nr 56;
- p) list Jana Łaskiego na temat źródeł do historii Polski nr 57;
- r) stosunki Francji z papieństwem nr 58;
- s) wojny Maksymiliana I z Wenecją nr 59.

Spośród 59 dokumentów zredagowano po łacinie 50, po polsku — 5, (nr 33, 50, 51, 52, 53), po włosku 4 (nr 4, 5, 6, 7; z dokumentu nr 7 tylko $\frac{3}{5}$ tekstu). Dokumenty te, praktycznie obecnie na nowo odkryte, dostarczają jako całość ważnych danych historycznych, a 5 spośród nich, zredagowanych w języku polskim, zawiera poza tym interesujący materiał filologiczny². Prof. Josip Hamm, powiadomiony przez prof. Dragutina Kniewalda o istnieniu owych tekstów polskich, poświęcił im osobny artykuł³. W latach 1955—1966

¹ Podane tu numery dokumentów, w układzie chronologicznym, pochodzą z monografii J. Garbacika: *Materiały do dziejów dyplomacji polskiej z lat 1486—1516 (Kodeks Zagrzebski)*, Wrocław 1966, Polska Akademia Nauk — Oddział w Krakowie, Materiały Komisji Nauk Historycznych, nr 11.

² Nie czyni o nich wzmianki Z. Klemensiewicz w swym fundamentalnym dziele pt. *Historia języka polskiego*, Warszawa 1974.

³ J. Hamm: *Altpolnisches aus kroatischen Archiven*, „Wiener slavistisches Jahrbuch”, Bd 2: 1952, s. 171—180.

kodeks studiował Józef Garbacik z UJ. Pomocą służyli mu prof. Władysław Pocięcha, Zygmunt Modzelewski, dr Vladimir Mošin, prof. Vjekoslav Štefanić, a przy wydaniu manuskryptu — dr Stanisław Cynarski i mgr Krzysztof Baczkowski.

Aby ustalić proveniencję manuskryptu kodeksu zagrzebskiego i drogę, jaką przebył do miejsca, gdzie aktualnie się znajduje, J. Garbacik wykluczył etapy: Biblioteka Ponińskich (wyspa Daksa koło Dubrownika) i Ivan Kukuljević. W tych ustaleniach pomogli mu dr Vinko Foretić i P. Vuletić-Vukasović. J. Garbacik widział możliwość przybycia kodeksu via Zadar, a nosicielami mogli być mieszkający tam krewni Bernardina Gallo. Prawdopodobna wydała mu się hipoteza, że z Polski do Chorwacji poprzez Wenecję przywiózł kodeks Bernardyn Gallo — junior. Mniej bowiem racji przemawia za możliwością przybycia kodeksu za pośrednictwem jakiegoś Polaka, zwolennika króla węgierskiego Władysława II (1490—1516).

Hipoteza J. Garbacika nie wyjaśniła wprawdzie omawianego problemu we wszystkich jego zawiłościach, ale też nie wysunięto dotąd żadnej innej propozycji. Większość dokumentów zawartych w omawianym kodeksie dotyczy polskich spraw kościelnych na szerszym tle politycznym i międzynarodowym.

3. Złoty okres dla relacji kościelno-kulturalnych między Polską i narodami południowosłowiańskimi przypadł na w. XV—XVI. Z lat 1523—1533 pochodzą dokumenty świadczące o pobycie i działalności w Polsce takich chorwackich polityków i ludzi kultury (przeważnie duchownych), jak Stjepan Brodarić, Toma Crnota-Niger, Franjo Frankopan, Mihovil Vrančić, Jerolim, Dinko, Franjo i Vinko Bucić, Franjo Trankvil Andrijević — junior, Ivan Statilić i Juraj Utišenović Martinuzzi (zob. *Acta Tomiciana* — indices)⁴.

Franjo Trankvil Andrijević — junior występuje też w dokumentach zebranych w *Munumenta Hungariae Historica, Scriptorum* oraz zdeponowanych w Archiwum Państwowym w Wiedniu jako „Turcica”. O działalności kościelnej, naukowej i dyplomatycznej w okresie Reformacji, dotyczącej takich ludzi jak Trankvil Andrijević — senior, Franjo Niger, Vinko Pribojević, Antun i Faust Vrančić, Andrija Dudić, Pavao Skalić, Sigmund Herberstein, Aleksandar Komulović, Dinko Zavorović, Juraj Križanić oraz innych przedstawicieli Słowian południowych w Polsce, a z drugiej strony takich postaci z XV—XVII w., jak Martin z Bjelic, Aleksandar Grebonio⁵, Šime Budinić, Mavro Orbini, Ivan Gundulić oraz innych Polaków i Chorwatów w Chorwacji — posiadamy wiele publikacji dzisiejszych, ale raczej mało źródeł archiwalnych⁶.

4. Toma Budislavić. Archiwum Państwowe w Dubrowniku⁷ (Testamenta, vol. 54, 72) posiada testament Tomy Budislavića z 1 I 1606 oraz późniejsze dodatki z 1 V 1606 i 26 VI 1608. Dołączona jest także autobiogra-

⁴ *Acta Tomiciana, Epistolae, legationes, responsa, actiones, res gestae serenissimi principis Sigismundi I regis Poloniae etc.*, Per S. Górski canonicum Cracoviensem et Plocensem, Poznaniae 1852—1966, t. 1—17.

⁵ D. Körbler · Valtazar Bogišić, *Pisma opata Stjepana Gradića Dubrovčanina Senatu Republice Dubrovačke od godine 1667 do 1683*, w: *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, vol. XXXVII, Zagreb 1915, s. 12.

⁶ Poljsko-jugoslavenški odnosi. 1. H. Batowski: *Politički i kulturni odnosi, Razdoblje do kraja XVIII st.*, w: *Enciklopedija Jugoslavije*, 6, s. 534—535. Zob. poszczególne nazwiska.

⁷ Na mocy ustawy o archiwach jugosłowiańskich z r. 1964 jego obecna nazwa brzmi Archiwum Historyczne Dubrownika.

fia napisana przez samego testatora. Kopia tego testamentu znajduje się w Archiwum Św. Kongregacji Rozkrzewiania Wiary w Rzymie, *Scrittura riferite nei congressi, Dalmazia, vol. 4 (1698—1707), k. 467—473.*

T. Budislavić, ur. 1545 w Dubrowniku, ukończył w 1572 studia medyczne i teologiczne w Padwie i Bolonii, a następnie udał się do Rzymu. Stąd odbył podróż do Konstantynopola, by leczyć sułtana Murata III (1574—1595). Po krótkim pobycie w Dubrowniku udał się Budislavić w r. 1582 do Polski, gdzie został osobistym lekarzem biskupa krakowskiego Piotra Myszkowskiego oraz pewnego kanonika krakowskiego, a poza tym utrzymywał przyjacielskie kontakty ze znanym magnatem Stanisławem Gomolińskim. Wśród wyróżnień, jakie go spotykały, godny uwagi jest gest pisarza i teologa, profesora UJ i spowiednika króla Stefana Batorego, Stanisława Sokołowskiego, który dedykował przybyszowi z Dubrownika swój list łaciński na temat doniosłości poczynań patriarchy Jeremiasza przeciwko heretykom. Ukoronowaniem wszystkim było posunięcie króla, który na propozycję Myszkowskiego i Gomolińskiego, a chyba także Sokołowskiego, nobilitował go 20 II 1583 i przyznał mu prawo do herbu używanego przez Gomolińskich. Uroczystość nobilitacji została opisana przez profesora UJ Marcina Szlacheńskiego.

Z myślą o podróży do Dubrownika T. Budislavić otrzymał 23 IX 1585 odręczny list od króla, polecający go władzom i osobom prywatnym i zawierający uwagę, że w Polsce nie ma zarazy, a zatem nie należy się obawiać nosiciela listu. Jest rzeczą jasną, że chciano w ten sposób uniknąć straty czasu na kwarantanny i badania po drodze. Podobny list otrzymał Budislavić od królowej Anny Jagiellonki. Pomimo tego Budislavić opuścił Polskę dopiero po upływie roku, już po śmierci króla Stefana i przybył do Dubrownika w r. 1587.

Nie został dotąd całkowicie wyjaśniony cel i charakter pobytu T. Budislavicia w Polsce. W autobiografii dołączonej do testamentu twierdzi on, że podróżował do Konstantynopola i do Polski w sprawach dotyczących Kurii Rzymskiej i Kościoła Katolickiego. Jest to wysoce prawdopodobne, gdyż jego późniejsze inicjatywy także znamionowało działanie przeciwko Turkom oraz islamowi. Ostatnie lata swego życia (1606—1608) spędził jako biskup Trebinje i Mrkanj, czyli diecezji k. Dubrownika będącej pod władzą Turków, lecz posiadającej siedzibę właśnie w Dubrowniku.

Vladimir Bazala⁸ postawił tezę, że w dobie przygotowań do rekonkwisty chrześcijańskiej w ostatniej ćwierci XVI w. T. Budislavić miał za zadanie propagować albo też wykorzystać dla sprawy katolicyzmu wielką ideę panslawistyczną, która w owym czasie nurtowała mocno umysły jego współrodaków i od początku prezentowała się okazale na europejskim forum polityczno-kulturalnym. Podobnie postępował nieco starszy od niego Andrija Dudić (1533—1589), który jednak ową ideę chciał wcielić w życie pod egidą Habsburgów. Wydaje się, że publikacje krakowskie z akcentami chwalebnyymi wobec osoby Budislavicia mogły ujrzeć światło dzienne dzięki jego pomocy finansowej (1583).

T. Budislavić, „z pochodzenia Bośniak, z urodzenia syn Dubrownika, z adopcji — Polak”, jako szlachcic polski zaszczerpił i rozkrzewiał w Dubrowniku ideę panslawistyczną o zabarwieniu polonofilskim. Powiązanie da-

⁸ V. Bazala: *Stric Grgur i nećak Toma Budislavić-Budislajić*, „Republika”, X-1, z. 2/3, Zagreb 1954, s. 255—259.

zeń polskich i akcji polonofilskich u Słowian południowych — wszystko pod egidą Stolicy Świętej — stanowiło w owym czasie zamysł i działanie dużej wagi. Ówczesna Polska to kraj wysokiej cywilizacji, ale też trudnych problemów wewnętrznych natury religijnej, kulturalnej i politycznej, takich jak problem wcielania w życie uchwał Soboru Trydenckiego, obecność prądów reformacyjnych, walka Habsburgów i księcia Siedmiogrodu o tron polski, nacisk Moskwy i niebezpieczeństwo tureckie. A. Dudić popierał Habsburga Maksymiliana, a Budislavić — Stefana Batorego. Wydaje się, że Budislavić został posłany na pomoc Batoremu, by najpierw nie dopuścić do zwycięstwa Reformacji w Polsce, a następnie stworzyć warunki do podjęcia i rozwiązywania problemu najbardziej palącego dla ówczesnego świata chrześcijańskiego, jakim była wojna z Turkami pod wodzą Rzymu.

5. Stjepan Gradić Petar Beneša. Założenie Kongregacji Rozkrzewiania Wiary, zachwianie dominacji tureckiej, umocnienie się Moskwy i trudna sytuacja konstytucyjna Polski — oto nowe elementy w stosunkach między Polską i Słowianami południowymi od początku XVII w. i później. Dypłomaci Republiki Dubrownickiej informowali dokładnie swój rząd o pozycji i roli Polski w gronie krajów europejskich, a zwłaszcza na temat walki o wyzwolenie ludów chrześcijańskich ujarzmionych przez Turków. Bardzo ciekawe raporty w tej sprawie, dotyczące (z małymi przerwami) lat 1642—1683, wysyłał z Rzymu do senatu swego miasta poseł Dubrownika przy Kurii Rzymskiej opat Stjepan Gradić⁹, który pod koniec życia był prefektem Biblioteki Watykańskiej (1682—1683). Z pewną przesadą porównywał on znaczenie Dubrownika do roli odgrywanej przez Rzeczpospolitą¹⁰

Jego wuj Petar Beneša (†1642), również poseł Dubrownika przy Kurii Rzymskiej, wysoki urzędnik Sekretariatu Stanu i p.o. sekretarza stanu na Europę Zachodnią w latach 1632—1634 (nuncjatury w Madrycie, Paryżu, Kolonii, Wenecji i Szwajcarii), nawiązywał okazjonalnie do spraw polskich lub zagadnień pokrewnych. W zredagowanym np. w r. 1636 ważnym piśmie dla kard. Ginetti, który udawał się w charakterze legata papieskiego na rokowania pokojowe w związku z wojną 30-letnią, wspomina Saksonię, która związana była później przez 66 lat mocnymi i trwałymi więziami unii personalnej z Polską¹¹. Reszta jego korespondencji dyplomatycznej, sięgającej 100 woluminów w Bibliotece Watykańskiej oraz obejmującej 527 listów w Ar-

⁹ W Archiwum Państwowym w Dubrowniku listy Gradića znajdują się w 4 woluminach pod nr 1255 (fasc. XII saec. XVII), które zawierają 436 minut listów wysłanych do senatu Dubrownika oraz 129 listów wysłanych przez Gradića do Rossiego, rektora kościoła św. Hieronima w Rzymie. Inne jego minuty, listy i pisma znajdują się w fasc. V—XI, XIV, XV i LV z XVII wieku. Podaję sygnatury według Körblera: *O Bogišićevu prijepisu Gradićevih pisama*, „Ljetopis JAZU”, 26, Zagreb 1912, s. 230—245 i w dz. cyt. przyp. 5. Nie byłem w stanie uzgodnić tych sygnatur z inwentarzem Archiwum Historycznego w Dubrowniku, opublikowanym w „Arhivist”, V: 1955 pt. *Prijegled stanja fondova, zbirku i skupina Državnog arhiva u Dubrovniku na dan trnanja 1955*. W Bibliotece Narodowej w Zagrzebiu (Dział manuskryptów, SM 33. F 4) są przechowywane 3 krótkie traktaty Gradića z 1 VI 1661, 1 XI 1665 i 1676 lub 1677 na temat osłabienia potęgi tureckiej.

¹⁰ Następujące listy Gradića, opublikowane w r. 1915, odnoszą się do Polski: numery 124, 125, 162, 213, 215, 216, 228, 241, 244, 245, 258, 261, 262, 281, 284, 306. Porównanie Dubrownika do Polski występuje w liście nr 224 z 7 VIII 1680.

¹¹ *Bibliotheca Apostolica Vaticana: Codex Vat. Lat. 6915. Archivum Secretum Vaticanum: Misc. Arm. III, 36, k. 536—691*. W tym manuskrypcie Saksonia jest wzmiankowana na s. 689. K. Repgen: *Die Hauptinstruktion Ginettis für den Kölner Kongress (1636)*, w: *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, XXXIV: 1954, s. 250—287. M. Pelozo: *Benessa (Beneša) Pietro*, w: *Dizionario biografico degli Italiani*, VIII, listopad 1966, s. 477—473.

chium Państwowym w Dubrowniku¹², wymaga dopiero dokładniejszych studiów. Republika Dubrownicka nie posiadała natomiast swego poselstwa dyplomatycznego w Polsce.

6. Zasoby Archiwum Państwowego w Dubrowniku zawierające polonika kościelne. Częste i bogate były kontakty Dubrownika z zagranicą. Ze względu na zagrożenie tureckie i potrzebę silnego oparcia w Kurii Rzymskiej kontakty handlowe Dubrownika dotyczyły głównie rejonu Morza Śródziemnego (Neapol, Sycylia, Wenecja, Państwo Kościelne, Toskania, Francja, Hiszpania, Portugalia), podczas gdy kontakty natury obronnej obejmowały także kraje Europy Środkowo-Wschodniej (Węgry, Cesarstwo Niemieckie, Polska, Moskwa). Pozwala to wyczuwać, że stosunki dubrownicko-polskie były o wiele bogatsze od tego, na co zdaje się wskazywać dzisiejszy stan badań. Dowodem są podane właśnie fakty dotyczące *Kodeksu Zagrzebskiego* oraz działalność Budislavicia i Gradića. D. Körbler studiował w r. 1915 zasób „Ragusaea” przechowywany wtedy w Archiwum Państwowym w Wiedniu i podał bogaty, chociaż niepełny, zarys stosunków łączących Dubrownik z Neapolem, Sycylią, Francją i Hiszpanią. Dopuszczał możliwość nowych odkryć w tej sprawie¹³ Historia dyplomatyczna Dubrownika dotycząca kontaktów z Polską nie została nawet w takiej mierze przebadana w oparciu o zasoby Archiwum Państwowego w Dubrowniku. Możemy zakładać z wielkim prawdopodobieństwem, że bardziej systematyczne i dokładne przeszukanie i analiza zasobów, zawierających materiały z dziedziny polityki zagranicznej tej małej republiki chorwackiej, posiadającej przez wieki autonomię¹⁴, dostarczą nowych danych i rzuca nowe światło na stosunki polityczne, ekonomiczne, kulturalne i kościelne między Polską a Dubrownikiem oraz na działalność dyplomacji dubrownickiej na tym polu poprzez wieki własnej niepodległości¹⁵. Na tym miejscu byliśmy w stanie zaprezentować wyłącznie zjawiska ważniejsze i zasoby lepiej na razie przebadane.

7. Kontakty w parlamencie wiedeńskim. Pomędzy deputowanymi chorwackimi, słoweńskimi i serbskimi oraz posłami polskimi zasiadającymi w izbie deputowanych parlamentu wiedeńskiego nie było w latach 1860—1918 znaczniejszej współpracy. Spośród rzadkich, ale pozytywnych należy wspomnieć 2 tego rodzaju wydarzenia. Hrabia Krasucki zażądał w r. 1873¹⁶ w Komisji Ratyfikującej, by Gianpaolo Palesini nie został zatwierdzony jako poseł, bo miał nim być biskup Poreč Juraj Dobrila —

¹² Lasty, vol. 13—17, lata 1621—1644.

¹³ D. Körbler: *Dubrovačka Republika i zapadne evropske države*, Veze Dubrownika s Napulem, Sicilijom, Francuskom, Špańolskom, „Rad JAZU”, 214, Zagreb 1916.

¹⁴ Oto odpowiednie źródła: II. Reformationes, III. Acta Consilii Rogatorum, IV. Secreta Rogatorum, V. Acta Minoris Consilii, VIII. Acta Maioris Consilii, XXVII. Litterae et Commissiones: 1. Levantis, 6. Ponentis, 7. Minutae Litterarum Ponentis, XXVIII. Litterae et Relationes. XXXVIII. Consulatibus, LXXXVI. Diplomata et acta = Acta Sanctae Mariae Maioris.

¹⁵ Z pierwszego manuskryptu V. Bogišića, zawierającego listy Gradića, Körbler opublikował tylko te, które odnoszą się do historii Dubrownika i Chorwatów, a zostawił, na polecenie AJSA, odnoszące się do historii i polityki zewnętrznej („svjetska” — powszechna). Por. Körbler: *O Bogišićevu prijepisu Gradićevih pisama*, „Ljetopis JAZU”. 26, Zagreb 1912, s. 232. Pierwszego manuskryptu Bogišića nie ma obecnie w Archiwum AJSA w Zagrzebiu. Należy go odnaleźć, by sprawdzić sygnaturę.

¹⁶ Materiały archiwalne o działalności izby deputowanych parlamentu wiedeńskiego. Por. F. Barbalčić: *Narodna borba u Istri od 1870 do 1915 godine, Prema bilježkama iz „Naše sloge”*, Grada za noviju povijest Hrvatske JAZU”, knjiga 1, Zagreb 1952, s. 31, 64.

osobistość pierwszoplanowa w narodowym ruchu chorwackim na terenie Istrii. Na propozycję natomiast Polaka Abramowicza Komisja Weryfikacyjna potwierdziła po 30 X 1891 ważność mandatów, które posiadali: Matko Laginja¹⁷, Vjekoslav Spinčić i Matko Mandić. Ten ostatni był człowiekiem o przekonaniach chrześcijańskich i cieszył się największym autorytetem moralnym wśród polityków chorwackich z Istrii w latach 1880—1930.

Nie dysponujemy analogicznymi danymi na temat Królestwa Dalmacji i regionów słoweńskich.

8. Ledóchowski i Strossmayer. Polityka rosyjska na Bałkanach doprowadziła po r. 1880 do różnicy opinii między kardynałami Ledóchowskim i Strossmayerem w kwestii restauracji liturgii starosłowiańskiej na terytoriach chorwackich. Kiedy Strossmayer i większość Kościoła chorwackiego widzieli konieczność takiej restauracji na całym historycznym i lingwistycznym terytorium chorwackim, Ledóchowski dopuszczał ją tylko na południe od Sawy i Dunaju¹⁸.

9. Lubomir Prószyński i Jugosłowiańska Akademia Nauk i Sztuk. W wyniku korespondencji, która miała miejsce od 19 VII 1887 do 10 III 1888 pomiędzy L. Prószyńskim, bogatym Polakiem z Warszawy, a biskupem Strossmayerem i Franjo Račkim, przewodniczącym Jugosłowiańskiej Akademii Nauk i Sztuk — L. Prószyński przekazał Akademii Krakowskiej oraz JANS w Zagrzebiu po 30 000 florenów, „pod warunkiem, że umożliwi to uprawianie prawdziwej wiedzy i sztuki chrześcijańskiej”¹⁹.

10. Emilije Laszowski, Oskar Halecki. E. Laszowski, z pochodzenia Polak, ur. w Brłog na Kupi 1 IV 1868, zm. w Zagrzebiu 28 XI 1949, był dyrektorem Archiwum Państwowego w Zagrzebiu. Był też autorem wielu monografii, studiów i artykułów, nieraz o charakterze popularnonaukowym, dotyczących średniowiecznej historii chorwackiej. Wiele lat był dyrektorem piśmie *Vjesnik Državnog Arhiva u Zagrebu*. Z jego inicjatywy założono Bibliotekę Publiczną i Muzeum Miejskie Zagrzebia. Był pierwszoplanową postacią na polu kultury chorwackiej.

Oskar Halecki (1891—1973), wybitny historyk polski, urodził się w Osjeku (Chorwacja)²⁰. Dr Kamilo Firinger, dyrektor honorowy Archiwum Historycznego w Osjeku, poświęcił wiele czasu na poszukiwanie jego wpisu w *Liber baptisatorum*, ale dotąd te wysiłki nie dały rezultatów.

11. Kolonia polska w Bośni i Hercegowinie. Po wyzwoleniu w r. 1878 Bośni i Hercegowiny spod panowania tureckiego, przybyła tam z Galicji znaczna liczba urzędników i techników polskich, a w Bośni północnej osiedliło się kilka tysięcy chłopów polskich. Przybysze ci, jako katolicy, korzystali z języka polskiego w duszpasterstwie na terenie diecezji Banja Luka (Prnjavor) i żyli w przyjaźni z miejscową ludnością, pozyskując sobie jej sympatię. Po II wojnie światowej większość tych Polaków wróciła do Polski. W chwili obecnej o istnieniu i działalności owych parafii polskich świadczą pozostawione akta parafialne. Parafia Novi Martinac posiada księ-

¹⁷ Tamże, s. 63, 256.

¹⁸ Vienna, Haus- Hof- und Staats-Archiv: Ministerstwo Spraw Zagranicznych, P.A.Rom.V. f.XI.289. Por. *Korespondencja Rački-Strossmayer*, red. F. Šišić, I—IV, Zagreb 1928—1931; zwłaszcza listy od nr 405 z 7 II 1876 do nr 1341 z 8 X 1893.

¹⁹ Dz. cyt., III, listy nr 963, 965, 966, 968, 970, 978, 980, 932, 984, 985, 999. Oryginały są w Archiwum AJSA w Zagrzebiu.

²⁰ Wiadomość ustna przekazana autorowi niniejszego artykułu.

gi ochrzczonych, zawartych małżeństw i zmarłych z lat 1918—1941, a parafia Miljevac — z lat 1918—1942 (z wyjątkiem niektórych lat)²¹.

12. Nikola Wielopolski. W okresie międzywojennym przebywał w Chorwacji i założył rodzinę Nikola Wielopolski, potomek wybitnego polityka polskiego Aleksandra Wielopolskiego (1803—1877). Zachowując sympatie wielkoruskie przeszedł on w latach dwudziestych na łono Kościoła Katolickiego. Akt aburationis et professionis fidei znajduje się w archiwum diecezji Senj i Modruš (w miejscowości Senj).

13. Uciekinierzy polscy w Chorwacji podczas okupacji hitlerowskiej w Polsce. Przed ostatnią wojną pracowało w diecezjach chorwackich dwu kapłanów polskich: Zygmunt Majchrzak (1939 — proboszcz w Stobreč diec. Split, 1944 — proboszcz w Žakanje archidiec. Zagrzeb) i Feliks Szeliga pochodzący z polskiej mniejszości narodowej w Chorwacji (1939 — wikariusz-ekonom w Bunić diec. Senj)²². Ks. F. Szeliga udał się po r. 1945 do Polski.

W wyniku okupacji Polski przybyły do Chorwacji grupy uciekinierów i poszczególne osoby. Dane prezentowane niżej nie są, niestety, pełne.

W konwencie-sanktuarium Trsat znalazł gościnę przez parę miesięcy w latach 1939—1940 pewien polski prałat, który następnie udał się prawdopodobnie do Italii. Nie znamy jego nazwiska²³.

Na terenie archidiecezji Zagrzeb znaleźli się natomiast kapłani i klerycy. Ks. Atanazy Nowak zatrzymał się w parafii św. Błażeja w Zagrzebiu w l. 1941—1944, a do czasu wyjazdu do Polski w r. 1945 przebywał w parafii Najśw. Serca Jezusowego (szpital), ul. Vinogradska²⁴. Tadeusz Lubik przebywał w l. 1941—1945 jako wikariusz w parafii Nova Bukovica (dekanat Našice), dziś razem z Podraską Slatiną, a przez kilka miesięcy w r. 1945 jako wikariusz-ekonom w parafii Sladojevci (dekanat Vitrovica). Był kilka razy aresztowany, a jesienią 1945 wrócił do Polski²⁵. Kleryk Emanuel Hanysek ze Zgromadzenia Świętej Rodziny ukończył studia na Wydziale Teologicznym w Zagrzebiu, jako gość miejscowego Seminarium Duchownego. Święcenia kapłańskie otrzymał tamże 28 X 1943²⁶, a po wojnie wrócił do Polski.

Na tereny diecezji Split przybyła w r. 1939 grupa ok. 200 uciekinierów polskich, którzy zatrzymali się w Splicie kilka miesięcy i odjechali na Maltę. Kapelanem ich był w r. 1940 o. Atanazy Dydek, franciszkanin konwentalny z prowincji warszawskiej, który potem walczył o wolność Jugosławii jako kapelan partyzantów. Aresztowany, a następnie więziony w miejscowościach Crikvenica, Sušak, Rijeka i Trst, został wysłany do Buchenwaldu (nr 22 857) i Dachau (nr 137 744), gdzie doczekał się wyzwolenia. Przed aresztowaniem opiekował się żydowskimi rodzinami Pyków i Medyńskich²⁷.

²¹ Por. schematyzmy ogólne Kościoła Katolickiego w Jugosławii z lat 1939 i 1975; *Diecezja Banja Luka*. Por. list ks. Vlado Lukenda, sekretarza ordynariusza Diec. Banja Luka mons. Alfreda Pichlera, z 5 X 1977.

²² Schematyzm ogólny Kościoła Katolickiego w Jugosławii z r. 1939 i schematyzm Archidiecezji Zagrzeb z r. 1944.

²³ Kronikarz ówczesny nie odnotował roztropnie obecności owego prałata w Konwencie Franciszkanów w Trsat, jak to wynika z tomu „Kroniki” zawierającego noty z l. 1921—1956.

²⁴ Informacja prywatna.

²⁵ Jw.

²⁶ Ordynariat Archidiecezji Zagrzeb, Liber ordinationis, s. 333. Święceń udzielił Alojzije Stepinac.

²⁷ Archiwum Warszawskiej Prowincji OO. Franciszkanów Konwentalnych.

W Splicie otrzymał święcenia kapłańskie 8 VIII 1943 brat Sabin Plechta OFMConv., urodzony w Zaszkach 26 V 1915²⁸.

14. Henryk Batowski: Piękny przykład solidarności słowiańskiej podczas okupacji hitlerowskiej w Polsce, a równocześnie przykład ogromnej dezorientacji powstałej z braku rzetelnej informacji, prezentuje list H. Batowskiego, profesora slawistyki na UJ, z dnia 14 XII 1942 do przyjaciela w Zagrzebiu, którym był Ivan Esih z sekretariatu Jugosłowiańskiej Akademii Nauk i Sztuk²⁹.

15. Spotkanie Bierut-Ritig w r. 1947. Ważna wymiana poglądów na tematy kościelne w powojennej Jugosławii pomiędzy wybitnymi politykami miała miejsce w r. 1947, z okazji spotkania prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Bolesława Bieruta i przewodniczącego Komisji do Spraw Kościelnych przy Rządzie Ludowym Chorwacji w Zagrzebiu mons. Svetozara Ritiga. Ten ostatni — odwołując się do polskich doświadczeń historycznych — prosił prezydenta Polski, by zwrócił uwagę władzom jugosłowiańskim na konieczność i wagę dobrego ułożenia stosunków państwowo-kościelnych, z pożytkiem dla całości spraw publicznych w Jugosławii³⁰.

KS. WIKTOR GRAMATOWSKI SI

PAPIESKI INSTYTUT STUDIÓW KOŚCIELNYCH (Komunikat)

Głos mój będzie pewnego rodzaju uzupełnieniem referatów omawiających problematykę związaną z archiwami watykańskimi.

Ks. prof. Librowski w swym referacie podkreślił, że głównym celem historyków powinno być gruntowne opracowanie materiałów archiwalnych; stąd też stosowanie takich form, jak np. informacje o istniejących zasobach i sporządzanie mikrofilmów, należy uważać za jeden ze środków, który nie wyczerpuje jednak zadania i nie rozwiązuje w pełni zagadnienia. Następnie jako dyskutant stwierdził, że każdy z zainteresowanych powyższą problematyką historyków powinien odnaleźć właściwe dla siebie pole pracy, możliwie jak najszybciej, aby w przyszłości uniknąć ewentualnego zawodu, spowodowanego niewłaściwie pojętą decyzją w zakresie prac badawczych.

Jeżeli chodzi o Papieski Instytut Studiów Kościelnych, staraliśmy się od początku prowadzić poszukiwania systematycznie, rejestrując wszystkie polonika badanych jednostek archiwalnych. Poprzednio natomiast badacze zazwyczaj prowadzili w archiwach watykańskich poszukiwania materiałów dotyczących z góry określonych tematów. Instytut przyjął za podstawę prac prowadzenie kwerend według zespołów i serii, udostępniając za-

²⁸ Ordynariat Diecezji Split, SS. Ordinationum liber, 27 VI 1937, s. 86, nr 607. Święceń udzielił Klement Kvirin Bonefacić w obecności prowincjała i 2 braci.

²⁹ List znajduje się w Bibliotece Narodowej w Zagrzebiu, Dział rękopisów, sygn. R. 7632 b.

³⁰ Z tego spotkania nie ma zapisu dosłownego.